

EMBARGO tot moment van uitspreken,
zaterdag 6 februari 1988,
15.00 uur
Wijzigingen voorbehouden

Toespraak mr. HANS VAN MIERLO, fractievoorzitter D66,
Algemene Ledenvergadering van D66, zaterdag 6 februari 1988,
De Flint, Amersfoort.

Dames en heren,

Het wordt wat stiller in het midden. Het is nog maar net drie maanden geleden dat ik vanaf deze plaats over uw hoofden heen een dringend beroep deed op de Partij van de Arbeid en de VVD om hun verantwoordelijkheid eens onder ogen te zien voor de uit democratisch en bestuurlijk oogpunt ongewenste en ongezonde situatie, dat in ons land een partij, het CDA, al zeventig jaar altijd vanzelfsprekend aan de macht is, wat de uitkomst van de verkiezingen ook mag zijn, en dat zelfs de denkbaarheid van een alternatief totaal afwezig zal zijn zolang die twee partijen hun antagonistische posities ten opzichte van elkaar handhaven.

- 2 -

Politieke Partij Democraten 66

Bezuidenhoutseweg 195
2594 AJ Den Haag
Telefoon 070 858303
Postgiro 1477777
tnv penningmeester D66
Den Haag

Sindsdien zijn er in de Partij van de Arbeid en de VVD een paar dingen gebeurd, waarvan de verdere ontwikkeling in grote mate beslissend zal zijn voor de vraag of er eindelijk eens beweging kan komen in dat versteende politieke krachtenveld.

En omdat het duidelijk is dat 1988 het jaar wordt, waarin die partijen hun beslissende lijnen zullen uitzetten, heb ik de vrijheid genomen om nu dáárover te spreken en in het bijzonder over wat er gebeurt of dreigt te gebeuren binnen de VVD.

Op diezelfde zaterdag dat ik mijn beroep deed op Partij van de Arbeid en VVD hield de Partij van de Arbeid een persconferentie waarop een werkgroep Schivende Panelen presenteerde. Door hetgeen ik in mijn congresspeech naar voren had gebracht over de traditionele afhankelijke houding die Partij van de Arbeid en VVD ten opzichte van het CDA innemen, is bij sommigen de indruk gewekt dat ik impliciet het rapport had veroordeeld als een poging bij het CDA in het gevlei te komen. Ten overvloede wil ik hier die indruk nog eens wegnemen. Ik kende dat rapport niet eens. Zeker, ik heb meteen scherp afstand genomen van wat mij gerapporteerd werd over de wijze, waarop het euthanasievraagstuk werd behandeld en dat doe ik nog, maar ~~mijn oordeel~~^{het kind was de rijk, om dat} ~~over~~ het rapport als geheel ~~is te schief~~. Het doet wat het moet doen, het houdt een oude ideologie tegen het licht van deze tijd

en het stelt bepaalde vastgeroeste uitgangspunten en opvattingen tenminste ter discussie. Wie dat doet riskeert iets met z'n klassieke identiteit en daar is moed voor nodig. De analyses van maatschappelijke processen zijn ^{vaak} van een hoog ^{politiek} intellectueel gehalte en dat oordeel wordt onvermijdelijker op die punten waar je verwantschap ontdekt met analyses die in de loop der jaren ook door D66 naar voren zijn gebracht. Echter niet de analyses beslissen, maar de keuzes die de partij uit de gepresenteerde alternatieven zal maken en de consequenties daarvan voor het verkiezingsprogramma.

Terwijl de Partij van de Arbeid een poging onderneemt z'n aanspreekbaarheid ^{voor deze tijd} te vergroten lijken de verschijnselen op dit moment in de VVD eerder van omgekeerde aard. Het beeld daar wordt overheerst door een poging om middels een drietrapsraket de partij naar rechts te schieten. Rechtser zelfs dan waar zij ooit heeft gestaan. De drietrapsraket bestaat uit de verschijning van Liberaal Bestek, de publikatie van een liberale filosofie en het veertig jarig jubileum vorig weekeinde, ^{waarmee ik hen overtuigen van beide zijden} Ik wil de rest van mijn verhaal daaraan wijden, niet alleen omdat het vergaande consequenties kan hebben voor het hele politieke krachtenveld in ons land, waarmee onze politieke doelstellingen in het geding zijn, maar zeker ook vanwege de identiteit van D66, ons eigen signalement.

Liberaal Bestek verscheen drie weken geleden. Het bestaat voor het grootste gedeelte uit een aantal politieke opvattingen op verschillende beleidsterreinen, die de aanzet zouden kunnen zijn voor een verkiezingsprogramma. Het oordeel van zowel politieke als opinierende zijde was vrijwel unaniem: een recht toe recht aan rechts stuk. Dat was ook ons oordeel. Het was voorzien van een inleiding, die een niet zo heldere beschouwing over het liberalisme gaf, met nogal sterke egocentrische accenten, die op het program aansloten. Bij het verschijnen heb ik namens de fractie de betekenis van het stuk geplaatst tegen de achtergrond van het klassieke probleem van de VVD sinds haar oprichting. Dat is dat de partij enerzijds in ideologische zin de pretentie moet ophouden van een echte liberale partij, en aan de andere kant in de dagelijkse praktijk van de politiek in het krachtenveld van de Nederlandse politiek een doodgewone conservatieve rol moet vervullen en daarop een groot deel van haar aanhang werft. De malaise van de VVD wordt voornamelijk door deze discrepantie veroorzaakt. In de behoefte om op langere termijn tot een verzoening te komen in deze tegenstelling, wekte de huidige politieke leider Joris Voorhoeve bij de Provinciale Statenverkiezingen de illusie - en ik ben er van overtuigd dat hij dat ook meende - dat de VVD die verzoening tot stand wilde

brengen door die conservatieve rol te verlaten en de politieke praktijk in overeenstemming te brengen met de liberale ideologie. Mijn voorlopige reactie op het rapport was dat het er eerder naar uitzag dat ~~de~~ ^{dansin het} omgekeerde gebeurde, en de ideologie in overeenstemming werd gebracht met de praktijk.

Dit vermoeden krijgt een adembenemende bevestiging in de tweede trap, een rapport van de Teldersstichting, dat vorige week verscheen en een speurtocht is naar de filosofische grondslagen van het liberalisme. Het is een filosofisch geschrift dat in alle opzichten verdient te zijner tijd een filosofisch antwoord te krijgen, maar vanwege de direkt politieke betekenis die het nu al heeft in relatie tot Liberaal Bestek en de gedachtenwisseling in de VVD, kan ik er niet omheen in een eerste reactie op de politieke essentie van het werk in te gaan.

De opstellers maken twee belangrijke en ^{significante} ~~significante~~ keuzes. Zij bezien het liberalisme niet als een stroming, die ergens vandaan komt en ergens heengaat, maar als iets dat een wezenlijke onveranderlijke kern heeft. Die gedogmatiseerde kern bestaat uit het primaat van het individu, de zelfregulerende samenleving, waarin de vrijheid van het individu het grootst is, en de democratische rechtstaat. Vervolgens wordt die kern weer

gesplitst in twee varianten, twee mensbeelden, twee soorten liberalisme dus, die een grote mate van onverzoenlijkheid hebben.

-

Het ene - A - is het nuttigheidsconcept of het utilitaristisch liberalisme. In deze visie is de mens - en ik citeer letterlijk - "een wezen dat zijn nut wil maximaliseren. De mens heeft niet "een bepaald levenspad af te leggen, maar streeft steeds naar "wat hem van moment tot moment leuk, handig, aangenaam of "plezierig lijkt. ^{Einde citaat} Hij kan op elk moment alle kanten op. Groei, ontwikkeling en persoonlijkheid zijn zinloze begrippen.

Het andere - B - is het ontplooiingsperspectief. Dit liberalisme ziet de mens als een wordend iemand, die zijn zelfverwerkelijking, zijn ontplooiing als levensdoel heeft, ontwikkeling en groei van zijn persoonlijkheid zijn primaire begrippen. Hij heeft een eigen weg te gaan.

De essentie van het rapport is dat consequent en bijna dogmatisch voor die eerste lijn van het nuttigheidsconcept wordt gekozen en die tweede lijn van het ontplooiingsperspectief als grondmodel wordt afgewezen. In politicus moet de eerste lijn gevolgd worden en kan de tweede slechts een nuancerend element opleveren. Dit heeft verstrekkende gevolgen.

Ik vat het belangrijkste verschil in eigen woorden samen. In het nuttigheidsmodel heeft het individu vooral rechten op niet gestoord worden door anderen. Dat zijn de klassieke grondrechten, die een negatieve vrijheid garanderen. Er vindt geen herverdeling plaats van middelen boven het absolute minimum. Dit in tegenstelling tot het ontplooiingsmodel, waarin het individu ook positieve vrijheid heeft, dat wil zeggen sociale grondrechten en wel rechten op middelen die hem helpen de persoonlijkheid te verwezenlijken, die hij in zich draagt. Dus wel herverdeling boven het absolute minimum. In het eerste model vormt het individu zo hij wil, vanuit het eigen belang, groepen, die hem beschermen tegen de staat. In het tweede model is het tot op zekere hoogte de staat die het individu beschermt tegen machtige groepen. Dit is een onvolledig beeld zonder nuancering, maar het is duidelijk dat een toepassing van het nuttigheidsmodel een wezenlijk andere samenleving zou opleveren als het al zou kunnen worden doorgevoerd.

Wat valt hierop te zeggen ? Ik begrijp niet goed hoe je het liberalisme als stroming buiten beschouwing kunt laten en de kern kunt definiëren als een onveranderlijkheid, terwijl de begrippen die voor die definitie worden gehanteerd, in de geschiedenis een wisselende lading hebben, die mede bepaald wordt door het tijdsgewricht.

En mijn tweede probleem is dat ik mij niet kan vinden in de gemaakte uitsplitsing in de twee mensbeelden. En ik vraag me af of ik nu deze kritiek heb omdat ik D66-er ben, of dat ik van D66 ben, omdat ik deze kritiek heb.

Ik hoop het laatste en heb de illusie dat ik met die kritiek iets wezenlijks zeg over het gedachtengoed van de eigen partij. De uitbater van zijn nut en de ontplooiër zijn karakteristieken van een mens in per persoon wisselende samenstelling. Het uit elkaar halen ten behoeve van een politiek principe is kunstmatig en dwangmatig. Er ontstaat een pseudo helderheid, die zich stelt buiten de hedendaagse werkelijkheid van de mens zoals die zich ontwikkeld heeft en zoals die bediend moet worden.

Ik betwist dus de relevantie en de bruikbaarheid van dit dilemma, maar wie die relevantie wél ziet, die onthult inderdaad iets wezenlijks over zijn politieke instelling, wanneer hij kiest voor het door de historie achterhaalde nuttigheidsconcept als het mensbeeld dat het dichtst bij de werkelijkheid ligt, zoals het rapport zegt.

Die keuze voor deze interpretatie van het liberalisme in de werkelijkheid van vandaag heeft ook ^{historisch} (een wezenlijk andere lading dan toen ~~dit~~ ^{dit} liberalisme in zijn eerste vorm ontstond. Het is nu regressief en was toen - aan het einde van de achttiende eeuw - progressief. Als produkt van de Verlichting was het een verfrissend radikalisme dat de geestelijke spinnewebben van de traditie wegveegde met een simpel en logisch wereldbeeld. De ontplooiingsfilosofie werd daar rond 1840 niet zozeer een alternatief voor, maar een ingrijpende correctie op.

In 1841 werd heel Engeland opgeschrikt door een rapport van een Royal Commission over de toestand in de mijnen: vrouwen- en kinderarbeid, barbaarse arbeidstijden, geen veiligheidsvoorzieningen, geen hygiëne. Sinds die tijd was de blijmoedige "onzichtbare hand"-theorie van Smith ^{4 14 44 4} heel wat minder blijmoedig. Ook rond die tijd begon John Stuart Mill aan zijn sociale revisie van het liberalisme. Sindsdien is het een geheel van opvattingen dat veel meer rekening houdt met maatschappelijke en psychologische realiteiten - ten koste van die mooie, heldere, maar rampspoed verwekkende consistentie uit de begintijd. Sindsdien rommelde de oude leer vooral na bij zeer conservatieve Amerikaanse economen en dogmatische behavioristen. Totdat in januari 1988 de filosofen van de VVD teruggrijpen naar de kern en uitkomen bij de onbezorgde kindertijd van vóór 1840. Een tweede jeugd.

En hiermede kom ik tot een andere kern, die van D66. Wij hebben onszelf nooit geafficheerd met het etiket liberaal en wel om de simpele reden dat het woord in de Nederlandse politiek al een stempel had gekregen, dat uitdrukking gaf aan een heel ander gedachtengoed. Maar wel hebben we vastgesteld dat het liberale erfgoed, zoals wij dat zagen, bij verwaarlozing door de VVD in de politieke praktijk, onder ons beheer was gekomen. En wél hebben wij altijd gezegd dat de inspiratiebronnen van het liberalisme, en van de sociaal-democratie tegelijk in onze partij aanwezig zijn, en de rechtvaardiging daarvoor is dat beide stromingen in een historische ontwikkeling een deel van een hele waarheid voor hun rekening hebben genomen en vervolgens dat deel weer tot de hele waarheid hebben verheven. Waardoor wat complementair was en is, tegenover elkaar is komen te staan in karikaturen van zichzelf: vrijheid tegenover gelijkheid, het individu tegenover het collectief, de zelfregulering tegenover de staat, individualisering tegenover solidariteit.

In de keuze van het mensbeeld, waarop het politieke handelen zich zou moeten richten in het rapport van de Teldersstichting, zie ik dat antithetische denken in een verhevigde vorm terugkeren.

Maar dat niet alleen. Het rapport is hard, maar in die zin eerlijk, dat het in tegenstelling tot de VVD tot nu toe, de ideologische onderbouwing niet meer in het midden laat. Maar maakt zij een nieuwe ideologie voor de VVD of onthult zij slechts het tot nu toe verzwegene ?

Ik vrees het laatste. De praktijk van de ideologie kan niet, maar de ideologisering van de praktijk wel. Dat is wat gebeurt. En daarmee polariseert de VVD niet alleen met de anderen, en met het mensbeeld zoals dat in ons land voorwerp voor politiek handelen is, maar ook met zichzelf. Want de liberalen binnen de VVD wordt voor de eerste keer om een principiële ideologische keus gevraagd en dat geeft aan het rapport een schismatiek aspect.

Voor wat de liberale inspiratie binnen D66 betreft, kan ik alleen maar zeggen dat ik het ondenkbaar acht dat wij het verlangen naar zelfverwerkelijking en ontplooiing van het individu volgens zijn talent, zouden ecarteren uit het mensbeeld, waarop ons politiek handelen zich richt. En dat is de reden waarom John Stuart Mill in de portrettengalerij van de liberalen en de sociaal-democraten mag hangen en in die van D66 avant la lettre. En het is ook de reden waarom de VVD hem daar weg kan halen als zij ideologisch terugvalt op het nuttigheidsconcept van de mens.

Het is Stuart Mill al tegengeworpen dat zijn politieke filosofie die glasheldere logische consequentie miste die zo kenmerkend was voor de nuttigheidsleer van zijn radicale vader James Mill en diens vrienden. Hij verkoos het realiteitsgehalte van zijn filosofie boven de consistentie ervan. Daardoor is zijn denken opgenomen in de stroom van latere ontwikkelingen: sociaal liberalisme, sociaal-democratie, emancipatie-beweging - terwijl het denken van zijn vader werd bijgezet in de vitrine van de historie.

In die geesteshouding herkent D66 zichzelf: een consistent ideologisch model is prachtig, je moet er ook altijd naar blijven streven, maar nooit ten koste van het zicht op de veranderingen in de maatschappelijke werkelijkheid, en al helemaal nooit ten koste van de mensen die van die veranderingen het slachtoffer dreigen te worden.

De derde trap is het veertigjarig jubileum van de VVD geweest vorige week, waarvan ik vrees dat het een soort emotionele inhuldiging is geworden van de nieuwe lijn naar rechts nog voordat de discussie over de geproduceerde stukken is begonnen. Ik kritiseer dat niet, ik stel vast hoe groot de honger is. En wat ik niet weet is of de honger zo groot is dat ieder voedsel goed is, of dat die pas ontstaat bij een bepaald soort voedsel.

Hoe dan ook ik gun mijn oud-collega Hans Wiegel in persoonlijke zin van harte zijn oratorisch succes als goedgemutste conservatief, maar vanwege het proces dat aan de gang is kan ik niet om het effect van zijn boodschap heen en dus niet om de boodschap. En die *Koninkrijk van* ~~is~~ dat hij het eens is met Joris Voorhoeve dat de VVD zich niet door het CDA naar rechts moet laten drukken. Zoiets moet je uit jezelf doen.

Als hij donderend applaus krijgt op de uitspraak: liever twee criminelen in de cel dan één op vrije voeten, dan is mijn eerste gedachte: dat zou ik eens moeten zeggen op mijn congres. De dodelijke stilte die daarop zou volgen, is het applaus voor dat andere liberalisme; waarin de wijze waarop een volk zijn gevangenen behandelt, één van de graadmeters is om het beschavingspeil te meten. En niemand wil dat criminelen wèl op vrije voeten zijn. Maar veronderstel dat het zover gekomen is dat de enige mogelijkheid om dat te voorkomen nog zou zijn om er twee in een cel te stoppen.....wat valt er dan eigenlijk te klappen ? Dat zijn toch klappen om je eigen oren ? De VVD moet het voortouw houden bij de criminaliteitsbestrijding, zegt Wiegel. Wat voortouw ? Hoe durf je dat allemaal te zeggen als je eigen ~~minister~~ al zes jaar de primaire verantwoordelijkheid daarvoor draagt ? Waar zijn die cellen dan ? Die komen nog, maar vandaag lees ik in De Volkskrant dat de Minister van Justitie ernstig twijfelt of ze op tijd klaar komen. Vanwege de beperkte financiële middelen bij de Rijksgebouwendienst kan het niet sneller. Van het financieringstekort naar het cellentekort naar de verloedering en daar moet je voor klappen.

~~En~~ D66 zal niet zo goedkoop zijn om minister Korthals Altes van de hele miserabele stand van zaken de schuld te geven, maar hij is wel aanspreekbaar op z'n formele verantwoordelijkheid en dan zeg ik tegen de VVD: er is in eigen kring reden tot grote bescheidenheid.

En dat is nog maar één kant van de medaille. Er zou ook reden moeten zijn voor grote ongerustheid over iets waarop minder gemakkelijk precies de vinger kan worden gelegd. Die geldt niet zozeer de kwaliteit zelf van de beleidsbeslissingen en voornemens van het departement van Justitie, maar een presentatie ervan ^{en} een toonhoogte, waarin de balans zoek lijkt tussen de rechtshandhaving enerzijds en de rechtsbescherming van de burger iB dat proces anderzijds. Soms lijkt het erop of het woord rechtsstaat vooral een begrip is van waaruit je de burgers klagend in gebreke kunt stellen en ik wil juist liberalen ^{van welk model da vork} er wel aan herinneren dat het begrip rechtsstaat in de allerleerste plaats een bescherming was van de burgers tegen de overheid.

Dames en heren,

ik zei al dat het wat stiller werd in het midden - lijkt te worden is beter gezegd, want het verloop van de discussies binnen de Partij van de Arbeid en de VVD zal de uiteindelijke drukte bepalen.

We mogen niet voorbijgaan aan het feit dat er god zij dank ook binnen de VVD verholen en onverholen kritiek is op de voorgestelde politieke richting. Ik denk niet in de laatste plaats aan de politieke instelling van de huidige politieke leider en een aantal van zijn fractiegenoten.

Ik wil heel eerlijk zijn over de partijpolitieke betekenis voor D66 wanneer de VVD en ideologisch en praktisch zich volgens de voorgestelde concepten naar rechts beweegt.

Voor onze herkenbaarheid en identiteit is dat alleen maar gunstig. Ik hoef dat niet uit te leggen.

Maar voor het zo snel mogelijk bereiken van onze

doelstellingen om tot politieke vernieuwing te komen is het minder gunstig. Ik heb liever een moeilijke verkiezingsstrijd met een VVD, die aanspreekbaar is voor een denkbaar alternatief met de Partij van de Arbeid en D66, dan een veel gemakkelijker strijd, met een VVD die zich uit dat bereik heeft verwijderd.

Het is natuurlijk verleidelijk om te zeggen: eindelijk gerechtigheid. Nemen jullie nou het nuttigheidsmodel, dat had je toch al maar nou kom je er voor uit, en dan wij het ontplooiingsmodel en Wim Kok heeft al het Zweedse model - en dan richten we een modellenbureau op en dat zetten we in tegen het CDA. Maar zo eenvoudig ligt het helaas niet.

is
Het dus afwachten. Intussen zijn ook wij begonnen aan de eerste voorbereidingen voor een verkiezingsprogramma.
Je weet maar nooit. Misschien moet je met ^{het kabinet van} het kabinet rekening houden op precies de omgekeerde manier, waarop Wim Kan zich afvroeg of de Russen kwamen: jawel, zei hij in de vijftiger jaren, ze komen wel, maar één voor één. Zo moet je van het kabinet-Lubbers zeggen: misschien gaan ze wel, maar zeker niet één voor één.

Daarom zijn wij voor de zekerheid maar alvast begonnen.

Ik zou geen reden kunnen bedenken om iets van ons tegen het licht van deze tijd te houden. ~~Wij zijn~~ ^{Hij is ook wel} ~~zijn~~ ^{Saksisch} zijn we armoedzaaiers - geen traditie. Ja, we hebben de Reden van Bestaan, maar als we die tegen het licht houden, dan valt het er glad doorheen.

Dat is het licht.

We doen wel iets anders. We willen zien of het mogelijk is iets met enige waarschijnlijkheid vast te stellen over het maatschappijbeeld over 20 jaar. Dat zullen we zeer kritisch doen in de wetenschap dat naarmate onze meetinstrumenten verfijnder worden de voorspellingen met de dag onbetrouwbaarder blijken. Maar voor een paar essentiële gegevens is het denkbaar.

In ieder geval proberen we het.

Er is een kleine werkgroep onder de naam Werkgroep 2000. De bedoeling is mooier dan de naam, maar we hadden het ook buiten de publiciteit willen houden om het niet te pretentius te maken. De opzet is om zoveel mogelijk vanuit dat toekomstbeeld terug te redeneren en ons verkiezingsprogramma ~~naar die toekomst toe op te zetten.~~ ^{naar dat perspectief of op te zetten.}

Dat was het. We zien elkaar terug in het najaar of zoveel eerder als de Goden het goed met ons voor hebben.

Dank u wel.